

הרב ברוך אבערלאנדער

רב ואב"ד דקהילת חברה ש"ס – ליובאוויטש
בודאפעסט, הונגריה

האם מותר ליהודי להסתיר את יהדותו מפני חשש סכנה

(ג)*

ענף ד** – ביאור שיטת רבינו יהודה החסיד ב'ספר חסידים'

דרכים טפי מלגוים, יכול לשנות מלבשו, ובלבד שלא ילבוש כלאים, וכך נהגו רוב הסוחרים והולכי דרכים". והש"ך (סקי"ט) הוסיף ע"ז: "והאידינא נהגו כן בכל הדרכים, משום דכל הדרכים בחזקת סכנה הם"¹.

בח.

הסתרת היהדות לאדם שהולך בשיירא

ב'ספר חסידים' כתב (סי' קצט): "...לא יקח עליו שום תכשיט ולא יתקן עצמו כעין כומר כדי שלא יכירוהו, אבל ישנה בגדיו, ולא יגלח זקנו. מעשה היה בשעת השמד באחד שהלביש מלבוש נכרי וברח, כסבורים שהוא נכרי. ושאל צריך אני כפרה. אמרו לו, כיון שמתחילה חשבת כך (פירוש: שחשבת לשנות בגדיך שלא יכירוך), היה לך לקנות מלבוש נכרי ולתקנו בחוטים שאינם של פשתן, וצריך כפרה. אדם שהולך בשיירא יהא לו שינוי בגדים כשל נכרים בלא שעטנוז..."

כיון שלא כתב בתחילת דבריו שמדובר כאן בשעת הגזרה נראה שאכן מדובר כאן לא בשעת הגזרה, אלא במקרה שמפחדים היהודים לנסוע בדרכים שלא יזיקו אותם, וכפי שכתב בהמשך: "אדם שהולך בשיירא". ולמרות שאין כאן שעת סכנה ממש, מותר להתלבש באופן שלא יכירוהו. ועל דרך שכתב הב"ח: "ונראה דאף כשאינו שעת הגזירה אלא שהולך בדרך ואיכא סכנה לישראל באותן

כז.

דיני תכשיט של כומר ובגדי נכרים

ב'ספר האשכול' (מהדורת אלבק ח"ב עמ' 132-133) כתב ע"ז: "...ענין המלבושים אין איסורם חמור כל כך לענין הצלה, אבל יש להן עדיין מנהגות אחרים, שהגוים הולכים בעצים ובכלים ידועים, ואותן שהולכין באותן הכלים אינן אלא בני אדם ידועין שהולכין לתרפות והולכין מטעות לטעות בדרך רחוקה... ולעניות דעתין חזי לן שאסור לעבור לבר ישראל עם אותם כלים ממקום למקום בחזקת גוי, וכאלו כופרים בע[י]קר אותן שעושים כך... אסור גדול הוא, וכל שכן לתפור צורת הצלוב בבגדו שחדשו מלכות הרשעה שאסורו חמור וקרוב להיות כופר בעיקר".

ומש"כ ה'ספר חסידים' "ולא יתקן עצמו

* לזכרון ולעילוי נשמת בני בכורי הבחור התמים מנחם מענדל ע"ה, נפטר י"ז שבט תשע"ב. והביב עלי מאמר זה שחלק ממנו כתבתי ליד מטת חליו, והיה מתעניין ושואל בפרטי הדברים שנכתבו.

** ענפים א-ב נדפסו ב'אור ישראל' גליון סד עמ' קמ-קנח. ענף ג נדפס שם גליון סה עמ' קטז-קלג. ותודתי נתונה בזה לכל אלו שהעירו על הנדפס לעיל, ולאור כל זה נתבהרו ונתחדשו אצלי עוד ענינים בקשר למבואר לעיל. ואי"ה עוד חזון למועד לפרסם מהדורה בתרא מכל הנ"ל.

1 ולהעיר מדברי ה'כנסת הגדולה' (הגהות הטור אות טו-טז): "משום חשש סכנה נמי אין להקל בדברי תורה, עד שיהיו רגלים לדבר ובריר מלתא דסכנה איכא ברבר. משום אונס נמי אין להקל בד"ת אפילו בריר האונס, כל שהאונס אינו סכנת נפשות". מדבריו שם משמע שדברים אלו מקורם מ'שלטי הגבורים' (סנהדרין פרק ח), אבל לא מצאתיו שם.

ב'ספר חסידים' שם (סי' תשב): "האשה שהלכה בדרך ושמעה שפוגעים בה גוים ויראה פן ישכבו עמה, יכולה ללבוש בגדי כומרת כדי שיהו סבורים שהיא כומרת ולא ישכבו עמה..." וכתב ע"ז היעב"ץ בספרו 'בירת מגדל עז' שם (אות נו): "לכאורה קשיא דידיה אדידיה, דבסי' קצ"ט [הנ"ל] לא התיר בגדי כומרים לאיש להציל עצמו בשעת הגזרה, אע"פ דנפשות חמירי ודאי מעבירה זו. ולק"מ דהתם מיירי באפשר לו להציל עצמו בשינוי בגדים בעלמא, משא"כ באשה שלא יועיל לה להנצל בזה ממשכב, שהעכו"ם מת[ע]לל גם בערלית אם לא בבגדי כומרת, שבה נזהרין מלחללה ומתיראים ביותר מלנגוע בה. וה"ה אם ידוע שאינו מספיק שינוי בגדים גרידא לאיש, רשאי נמי כן להציל עצמו בבגדי כומר".

והנה מה שכתב דלעיל מדובר "בשעת הגזרה", כבר ביארנו דבפשטות מדובר שם רק בהולך בשיירא שיש רק חשש סכנה, וגם כאן לא מדובר בשעת הגזרה, אלא שחוששת מלפגוש את האנשים הפרוצים בעריות פן ישכבו עמה.

ומה שתפס היעב"ץ בפשטות דלעיל "לא התיר בגדי כומרים לאיש" הנה כבר נתבאר דאין זה מפורש, כי י"ל שהכוונה רק לאסור גילוח השערות וכיו"ב כעין כומר, ולפי זה לק"מ מדידיה אדידיה (וראה עוד לקמן סוף פרק ל בזה).

ל

בדיני סימן של ע"ז וכניסה לבית ע"ז בשעת סכנה

ומעתה עלינו לבאר עוד מש"כ ב'ספר

כעין גלח וכומר", נוסף על לבישת השתי וערב, מבואר ב'ספר חסידים' כת"י פארמא (סי' רס) דלקמן דהיינו: "שלא יגלחו בגובה הראש ככומרים וגלחים". גם הרמב"ם ביאר איסור הקפת פאתי הראש שזה כיון שכך "היו עושיין עובדי עבודה זרה וכמריהן" (הל' ע"ז פי"ב ה"א), וכן גם השחתת הזקן שכך "דרך כומרי עבודה זרה" (שם ה"ז)². ובזה מתפרשים דברי ר"י החסיד כאן, שלא רק שאסור ללבוש שתי וערב שהוא חפצא דע"ז, אלא אפילו לתקן עצמו כעין כומר בגילוח השערות וכיו"ב אסור, כיון שאלו דברים הנעשים לשם ע"ז, ונמצא שע"ז הוא כמכריז על עצמו שהוא מעובדי עבודה זרה.

והגם שב'ספר חסידים' (שם סי' רכ) משמע לכאורה ד"בגדי כהניהם" אינו אסור, רק טוב להתרחק מהם. אבל מאידך גיסא הרי כתב ש"לא יתקן עצמו כעין כומר". ונמצא, דמה שמוותר ללבוש בגדי גויים, היינו בגדים סתם שגויים רגילים ללבשם, שהתועלת שבהם הוא בענייניו שהיהודי אינו בולט בו ביהדותו. אבל אינם מיוחדים לעובדי ע"ז.

[וראה שו"ת 'זכר יהודה' לר"י בטלן מתלמידי אדה"ז בעל ה'תניא' (סי' יא): "אם מחויבין לשלם כסף ענושים לבלתי החליף המלבושים של ישראל במלבושי נכרים. תשובה. הנה הא דמלבושים איכא משום בחוקותיהם לא תלכו, לכאורה היינו במלבושים המיוחדים להם משום גיותן, כמו ענין תספורת קומי. אבל במלבושים שאינם מיוחדים להם מצד גיותן, כמו בנידון דידן שגם הגוים עצמן פעמים משנים מלבושיהם באופן אחר, כמו הכובעים שלהם שבדורותינו נשתנו להם, לכאורה נראה דאין בזה משום בחוקותיהם..."]

והנה לעיל (פרק ב) העתקנו מה שכתב

2 וראה טור יו"ד (סי' קפא) ונו"כ שם, ספר 'המפתח' לרמב"ם שם, 'אגרות קודש' אדמו"ר זי"ע מליובאוויטש (חלק א עמ' ט) ואכמ"ל. ובסוטה (מט, ב) תניא מספר קומי (שער שלפניו ומניח בלורית מאחוריו. רש"י) הרי זה מדרכי האמורי (שהן מניחין בלורית לשם ע"ז. רש"י), וראה עוד בגמרא ע"ז (כט, א): גוי המסתפר מישראל כיון שהגיע לבלוריתו (שהוא מגדל לעבודה זרה. רש"י) שומט את ידו.

פיקוח נפש. ולפי זה יצא לנו חידוש, דלבישת שתי וערב וגילוח השערות כעין כומר, חמור יותר מכניסה לבית ע"ז. וצ"ל דכניסה לבית ע"ז קיל יותר, וכעין הגדר דלשון המשתמע לתרי אפי, דאף שנכנס, מי יימר דיעבוד. וראה גם לשון הט"ז (סקי"א): "שיהיה שם בשב ואל תעשה".

והנה ממה שה'ספר חסידים' אסר בגדים שיש עליהם שתי וערב, משמע לכאורה, שבגדי כומר שאין עליהם שתי וערב אינם אסורים. אמנם הרי מיד לאחר זה אסר "שלא יעשו עצמם כאלו הם כומרים". ואם כוונתו שאסור להתלבש בבגדי כומר, צריכים אנו לתירוץ של היעב"ץ דלעיל (פרק כט), דבאי אפשר לו להציל עצמו בשינוי בגדים בעלמא, מותר ללבוש גם בגדי כומר וכומרת. אמנם אכתי אין להוכיח מזה שגם שאר הדברים המבוארים בתחילת הסימן, דהיינו לומר שהוא עכו"ם או להשתמש בשתי וערב, מותרים בשעת הסכנה. די"ל דשאני בגדי כומר, שבעצמם אינן בגדי ע"ז, כהשתי וערב.

ומה שכתב "שלא ישימו על בתייהם שתי וערב", מסתבר האיסור כיון שזה מעיד על הדורים בבית שהם מודים בדתם. ומשמע, שאע"פ שמותר להכנס לבית ע"ז כדי להנצל ממיתה, כדלעיל שכך נפסק בשו"ע, תליית שתי וערב על הבית, חמיר טפי, כמו שנת"ל לענין לבישת שתי וערב. וי"ל דלא דמי למה שהתיר המהרשד"ם (לעיל פרק כו) להשתמש בשם עכו"ם במכתב שכותבים האנוסים לפורטוגל. דהתם ליכא גברא הנחשב בעיני הגוים כמורה באמונתם. משא"כ בית שידוע לכל של מי הוא (כמבואר בהל' שבת לענין מלאכת גוי ברשות הישראל).

[ויש לעיין האם מותר לשים שתי וערב על בית שאינו ידוע של מי הוא, וגם בעה"ב לא נמצא שם. וראה בהגהת הרמ"א לעיל (סי' קמא ס"א) ד"שתי וערב שתולין בצואר לזכרון שבאו ממקומותיהם לא מקרי צלם ומותר", הרי דעצם התליה בצואר אינו נחשב שעבדה.]

חסידים' שם (סי' רכא): "ובגוים לא יתחשב [במדבר כג, ט], כל רואיהם כי ירום כי הם זרע ברכ' ה' [ישעיה סא, ט], כיצד, שלא יאמרו ישראל אם באים חיילות עליהם שהם עכו"ם, ושלא יעשו על בגדיהם סימן מע"ז [בכת"י פארמא (סי' רס) הנוסח: שתי וערב], ושלא יעשו עצמם כאלו הם כומרים, שלא ישימו על בתייהם סימן מע"ז [בכת"י פארמא הנוסח: שתי וערב], ושלא יגלחו בגובה הראש [בכת"י פארמא מוסיף: ככומרים וגלחים] שיהיו הנכרים סבורים שהם נכרים. ואם נכרים עוברים ופוגעים [כלומר פוגשים] בהם יהודים והנכרים הולכים לבית תפלתם [בכת"י פארמא הנוסח: בבית ע"ז], לא ילכו עמהם היהודים שיהיו סוברים שהם נכרים, שנאמר [תהלים מד, כא] אם שכחנו שם אלהינו ונפרוש כפינו לאל זר הלא אלהים יחקור זאת. וכתוב [מלכים-ב י, כג] ויבא יהוא ויהונדב בן רכב בית הבעל ויאמר לעבדי הבעל חפשו וראו פן יש פה עמכם מעבדי ה' כי אם עובדי הבעל לבדם, כי היו יראים פן יהיו מעבדי ה' עמהם מיראת המלך".

ובהגהות 'חסד לאברהם' ל'ספר חסידים' (נעתק ב'מקור חסד' כאן סק"א) כתב: "ושיטת רבינו נראה דאיירי שלא במקום סכנה, אבל משום פקו"נ שרי כדמייתו בסוה"ס מקרא דיהוא". ונמשך בזה אחרי דברי ה'פירוש' שם (סק"א), שביאר את סוף דברי ה'ספר חסידים', דבמקרה של פיקוח נפש מותר ליכנס לבית ע"ז. אמנם דברי ה'חסד לאברהם' תמוהים דמשמע שכוונתו על כל האמור שם, דאסורים דוקא שלא בשעת סכנה. וזה קשה, דנראה שהיתר הכניסה לבית ע"ז כדי להינצל, אין לך בו אלא חידוש. אבל אין ללמוד מזה דבשעת סכנה מותרים כל הדברים המבוארים בתחילת הסימן, דהיינו לומר שהוא עכו"ם או להשתמש בשתי וערב וכיו"ב. כדמוכח משו"ע יו"ד הנ"ל (ס"ג), ד"מי שנתחייב מיתה מותר לברוח לבית ע"ז להציל את עצמו", ואילו לומר שהוא גוי פסק לאסור אפילו במקום

לא היה בכל הפרעות אלא חשש ביזה וחמש והפסד ממון בלבד באנו בזה למחלוקת רבותינו הראשונים ז"ל, אם הצלה מהפסד ממון ע"י עבודה זרה נקרא נהנה מע"ז... אבל בנידון דידן שהיה גם נוגע להצלת סכנת נפשות, הרי הלכה פסוקה... דמותר לברוח לבירי ע"ז כדי להציל עצמו ממיטה... ע"כ יפה הורה שגם לכתחילה מותר לעשות כן, ואין שום איסור חל על האי גברא".

הגאון ר' יצחק זילברשטיין בספרו 'חשוקי חמד' עמ"ס בבא קמא (נח, א) העתיק תשובת הגר"ח ברלין, וכותב שהציע את הדברים בפני הגרי"ש אלישיב שליט"א, "ולא היתה דעתו נוחה מכך, כי הרי הוא מציל עצמו [ב]עבודה זרה. אך מאחר ויצא להיתר מפי מרן רבי חיים ברלין זצ"ל תירץ מו"ח שליט"א את דבריו ואמר, אילו היו הגויים הפורעים יודעים שגר כאן יהודי, היו הורגים אותו למרות האלילים, ומה שלא הרגוהו היה בגלל שחשבו שהוא גוי, נמצא שהאלילים לא הצילוהו, אלא גרמו להם לפסוח על ביתו, לכן לא חטא".

ולא הבנתי את תמיהתו, הרי כך נפסק מפורש בשו"ע דמותר להנצל ע"י כניסה לבית ע"ז. לכתחילה חשבתי דהגרי"ש"א תמה על תחילת דברי הגר"ח שמדבר "אף אם לא היה בכל הפרעות" חשש סכנה. אבל מסוף דבריו יוצא מפורש שמחפש היתר להינצל מסכנת מות, א"כ מה מקום לתמיהה³.

ואחרי כל זאת נחזור ונשאל, למה אוסר 'ספר החסידים' "שלא ישימו על בתייהם שתי וערב" במקרה ש"באים חיילות עליהם שהם עכו"ם", האם הוא חולק בזה על פסק השו"ע? ואולי רק מדת חסידות שנו כאן. וצ"ע.

אמנם מדי חפשי מצאתי בספר 'בית אברהם' (גראיעווא תרע"ג, סי' לג – מד, א), דאכן בשעת סכנה שמו יהודים שתי וערב על בתייהם כדאי להנצל, וכך כתב: "...לא שהיה רצונם בתחילה לעבוד ע"ז, רק כמו בעת הפוגרום רח"ל שהלכו בני בליעל מבית לבית, ובכל חדר שהיה יהודי דר בו עשו שמות. נמצאו אז אנשים מבני ישראל, אשר למען הנצל מכף עושי עולה, הציגו בחלונות בתייהם את צלמי קדשיהם, כדי שיטעו לחשוב שנכרים דרים בהם...".

עוד מצאתי חליפת מכתבים בזה בין הרב יצחק בונין בספרו 'הגיוני יצחק' (שו"ת סי' ט), שכתב בשנת תרס"ט אל הגאון ר' חיים ברלין: "נשאלתי מאחד אשר פרעות היו בעירו, ומקום דירתו היה אצל נכרי, ויהי כאשר באו הפורעים לרחוב דירתו, אמר לו הנכרי קח את צלמי אלילי להעמידם בחלונות דירתך, בכדי שידמו שדירת הנכרי הוא. וכן עשה, והערים בזה על הפורעים שלא נגעו בדירתו. וכעת הוא שואל את צריך תשובה ע"ז על מה שניצל בזה...".

השואל כתב: "נראה דגם לכתחילה מותר להנצל מסכנת נפשות ע"ז. כדמשמע מדברי הרמ"א... שאם יוכל להטעות שרי. וכן כאן שלא אמר להפורעים כי הוא עכו"ם, רק עשה מעשה להטעותם... ונוכל להדמות דין זה למה שכתבו הטור והרא"ש על מי שנתחייב מיתה שיכול לברוח לבית עכו"ם, ואין בזה משום מודה בעכו"ם...".

והגר"ח ברלין בתשובתו (שם סי' י, ונדפסה עכשיו גם באוסף תשובותיו שו"ת 'נשמת חיים' יו"ד סי' קי) השיב: "הנה אף אם

3 ודברים תמוהים כתב בענין זה הרב אברהם מאיר גלאנצר ב'המעין' (ניסן תשע"א עמ' 91) על הנכתב שם (גליון טבת תשע"א עמ' 20) שבאם האדם נדרש לצורך הצלתו לשאת צלב כאן בוודאי ירג ולא יעבור, והעיר ע"ז: "ואני תוהה על הוודאות הזו, ושואל: אם יהודי טובע בים ורואה קרש צף על פני המים, ומתברר לו שהקרש הזה הוא צלב, האם אסור לו להציל את עצמו בעזרת קרש זה (שאינו מתכוין להעבירו על דתו כמוכח...), והוא חייב לטבוע בים?" – והדברים תמוהים ביותר, והרי אין שום דמיון בין קרש הצלה למי שעונד על צווארו צלב, שהיו כמכריזו ואומר שהוא עכו"ם, וכבפנים.

אות א); "מילי דחסידותא מספר חסידים" (שו"ת 'בעי חיי' או"ח סי' לה). אמנם רוב הפוסקים, השו"ע ונו"כ בדרך כלל מביאים את דברי 'ספר חסידים' להלכה בלי שום הסתייגות (להיתירא – כבשו"ע 'אבן העזר' סי' כג ב'חלקת מחוקק' ו'בית שמואל' סק"א, או גם לאיסורא – וכברמ"א בשו"ע יו"ד סי' שלט ס"א, סי' שמג ס"ב, אה"ע סי' סב ס"ב), והמוציא דבר מחזקתו עליו הראיה. ויש להאריך בזה.

* * *

ענף ה – הפתרת היהדות שלא בשעת סכנה ובזמן הזה והנהגה דמדת חסידות

נמצא הנ"ל בנוסח דומה, וממשיך: "ומה שאומר במסכת נדרים [סב, ב] שיוכל לומר עבדא דנורא אנא, לפי שבהלכה בנדרים מדבר המשפט והאמת. אבל עם הצדיקים חפץ הקב"ה לדקדק עמהם למה לא עשו לפנים משורת הדין... וכשאמר[ה] איש מצרי היה לו לומר איש עברי אנכי...". ולכאורה יש חילוק עקרוני בין שתי הנוסחאות הנ"ל. לפי כת"י פארמא נאמר כאן בפירושו דמדין "המשפט והאמת" אין חיוב להכריז ולומר יהודי אני, רק צדיקים. ואילו לפי הנוסח שלפנינו יש חיוב לומר יהודי אני כששומע שאומרים עליו שהוא גוי.

ב'כנסת הגדולה' (יו"ד סי' קנז הגהות הטור אות יט) העתיק את דברי 'ספר חסידים' הנ"ל, והעיר עליו מדברי המהר"ם מ"ץ שהובאו במהרש"ל וב'באר שבע' (שנעתקו לעיל פרק ד), שבמקרה שהגוי ענה שבקבוצה שלו "אין כאן יהודי בינינו", והוא לא הכחיש, "אין נראה לענשו בכלום, הואיל ולבו היה לשמים אם ישאלוהו". ומשמע שלדעתו דברי מהר"ם מ"ץ אינו עולה בקנה אחד עם דברי ה'ספר חסידים'.

אמנם מאי קשיא ליה ל'כנסת הגדולה', שהרי בדברי מהר"ם מ"ץ מפורש שהיה זה

לא.

דברי 'ספר חסידים' מובאים בפוסקים להלכה

הארכנו לבאר את המבואר ב'ספר חסידים' והלכתא רברכתא דאית ביה הנוגעים לענינו. אבל ראיתי בכמה פוסקים שדחו דברי 'ספר חסידים' מהלכה, באומרים "שכולו מילי דחסידותא" (שו"ת 'שכיל עבדי' ח"ו יו"ד סי' א אות יב); "דודאי כל ס' חסידים איירי במילי דחסידותא" (שו"ת 'זה כתב ידי' חו"מ סי' ט

לב.

אם אומרים עליו שהוא גוי יאמר שהוא יהודי – שלא בשעת סכנה

עוד כתב ב'ספר חסידים' (סי' קיז): "ישראל ששומע שאומר עליו [לפי נוסח כת"י פארמא דלקמן: ששומע שהגויים אומרים עליו] שהוא גוי, צריך לומר יהודי אני. מנלן, ממרע"ה...". ומביא ע"ז הנאמר במדרש דברים רבה (פרשה ב אות ח, וראה עוד הנסמך ב'תורה שלמה' ח"ח עמ' צד אות קמח): א"ר לוי, אמר לפניו, רבש"ע, עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ ואני איני נכנס לארץ. אמר לו הקב"ה, מי שהודה בארצו נקבר בארצו ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. יוסף הודה בארצו מנין, גבירתו אומרת [בראשית לט, יד] ראו הביא לנו איש עברי וגוי ולא כפר, אלא גנב גנבתי מארץ העברים [שם מ, טו]. נקבר בארצו מנין, שנא' [יהושע כד, לב] ואת עצמות יוסף אשר העלו מארץ מצרים קברו בשכם. את שלא הודית בארצך, אין אתה נקבר בארצך. כיצד, בנות יתרו אומרות [שמות ב, יט] איש מצרי הצילנו מיד הרועים והוא שומע ושותק, לפיכך לא נקבר בארצו.

וב'ספר חסידים' כת"י פארמא (סי' רנח)

לג.

אמירת "גוי אני", בזמן הזה

בספר 'חכם לב יקח מצות' (קונטרס בענין עבירות הנדחים במקום פקוח נפש, עמ' מז-מח) הביא חידוש בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א, "דכל מה שנפסק שאסור לאדם לומר שהוא עכו"ם כדי שלא יהרגוהו, היינו דוקא כשרוצים להרגו אם לא יהפוך לדתם, וכמו שכתב הרא"ש... [בפירוש כמובא ומבואר לעיל], אבל כשנכנס לבי"ח במקום ששונאים ישראל, וכדי לקבל טיפול טוב הוא אומר שהוא ערבי, מותר במקום פקוח נפש, כי לא רוצים להעבירו על הדת. והלכה זו שאדם חייב ליהרג ולא לומר עכו"ם אני, לא שכיחא בזמן הזה, כי כיום אין שכיח כפיה לעבור על דת"⁵.

דבריו חידוש גדול הם, ולא כך הבינו האחרונים שדנו בענין זה. שהרי בתשובות הגאון המהרש"ם והרב בעל 'ברוך השם' דלעיל דנו בנידון הקראים, האם מותר להעלים את יהדותו ולומר שהוא קראי. ואע"פ שלא רצו כלל להעבירו על הדת, והיתה סכנה מצד פרנסה, ומהרש"ם סכנה קרי ליה, מ"מ רק בדוחק בחידוש בהגדרת מילתא דמשתמע

"בשעת השמד ופגעו בהן פריצים". ואילו ב'ספר חסידים' אין שום רמז שאפילו בשעת סכנה הוא מחייב לומר שהוא יהודי. וכן מצאתי ב'פירוש' (הנדפס בגליון שו"ע יו"ד דפוס מנטובה תפ"ב) סק"ז, שמעתיק את דברי 'ספר חסידים' הנ"ל, וכותב: "ונראה לי דדוקא שלא בשעת הסכנה". וכך ביאר היעב"ץ ב'בירת מגדל עז' שם (אות נא), "ובזה אין כאן מחלוקת בין תשו' מהור"ר מנחם שהביאו האחרונים ובין ספר חסידים".

על דרך דברי ה'ספר חסידים' כתב גם רבינו יונה ב'ספר היראה' (אות רנא, ע"פ נוסח דפוס שונצינו רס"ו): "הגעת [בדפוס קושטא שכ"ה הנוסח: פגעת] גוים, אל תשנה דבורך⁴ כאלו אינך יהודי. גם אם יאמרו לך גוי אתה [בדפוס קושטא הנוסח: יאמר עליך גוי הוא], אמור יהודי אני".

ואולי נפק"מ בין הנוסחאות. דלפי נוסח שונצינו, י"ל שרק אם הגוי אומר ליהודי גוי אתה, צריך הוא לומר יהודי אני. דאי לאו, שתיתקו כהודאה. משא"כ כשמדברים מאחורי גבו. ואילו לפי נוסח קושטא יוצא חידוש, דאפילו באם הגוי רק מדבר על היהודי ולא אליו, גם אז צריך היהודי להצהיר ולומר יהודי אני. אמנם במעשה דמהר"מ מ"ץ, הרי לא אליו דיבר הגוי. וצ"ע.

4 בביאור 'מקור היראה' להגאון ר' בנימין יהושע זילבר מבאר ש"ר"ל שידבר בלשון עכו"ם. אמנם אין כל זה נוגע למה שדנו באחרונים בארוכה האם אסור לדבר בלשון הגוים (ראה לדוגמא שו"ת 'חתם סופר' אה"ע ח"ב סי' יא, שו"ת 'דברי יציב' יו"ד סי' נב, 'לקוטי שיחות' חלק כא עמ' 449-446, 'אגרות קודש' אדמו"ר זי"ע חלק כה עמ' קמב-קמג), שהרי כאן מדובר שמדבר בלשון הגוים כדי שלא יכירו בו שהוא יהודי.

5 ואציין בזה מה שתמוה ביותר המשך הדיון, שם דן הגאון ר' יצחק זילברשטיין בשאלה: "יהודי חולה הנמצא במדינה השונאת יהודים, ואם יראה שם כיהודי יקבל יחס עוין, האם מותר לו ללבוש בגדי גוים כדי להיראות כנכרי ויטפלו בו בבית חולים כיאות", והרי דין זה מפורש בשו"ע יו"ד שם (ס"ב): "אבל אם כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי משנה מלבושו בשעת הגזרה מותר, כיון שאינו אומר שהוא גוי". הגר"י זילברשטיין בתשובתו מביא את הפירושים השונים שהובאו ברע"ב למשנה כלאים (פ"ט מ"ב): ולא ילבש כלאים וכי' אפילו לגנוב את המכס, ושואל למה הפירוש השני מסרב לפרש כפירוש הראשון של רבותיו של הרע"ב: "כגון במקום שהיהודים פורעים מכס למוכס העומד מאליו, ולובש כלאים כדי שלא יכירו שהוא יהודי", ומביא ע"ז התירוק המובא ב'תוספות אנשי שם', ולפלא שלא העיר שביאור זה נמצא כבר ברא"ש (בבא קמא פ"י סי' יא): "ואין לפרש שמתוך שהוא לבוש יהא נראה כגוי ולא יטלו ממנו מכס, דבהא לא הוי שרי רבי עקיבא דנראה ככופר שהוא יהודי כדי ליפטר מן המכס". וגם מה שכתב ב'תוספות אנשי שם': "דאם עושה כן כדי שלא יכירוהו במלבושו - פשיטא דאסור ואפילו מפני הסכנה אסור" - תמוה ביותר, שהרי בשו"ע שם פסק בהגהת הרמ"א כדברי הרא"ש, אבל במקום סכנה ודאי מותר ללבוש בגדי גוים, וכפי שכתב: "...אבל שלא במקום סכנה, כגון שילבוש בגדי גוים שלא יכירוהו שהוא יהודי ויעבור מכס או בדומה לזה אסור".

יותר וכיו"ב. זאת ועוד, הרי יסוד ההיתר הוא כיון ש"כיום אין שכיח כפיה לעבור על דת", והרי דוקא בנוגע למוסלמים אין זה נכון, שהרי דת זה היא היחידה היום שעדיין מנסה לכפות להאמין בדתם ובנביאם.

לכאורה מקור חידושו, הוא מתחילת דברי הרא"ש: "...דכיון שרוציץ להורגו אם לא יהפוך לדתם ויהיה גוי כמותם ודאי כשאומר גוי הוא הודה לדתם וקבל עליו אלוה שלהן..." וכנראה דייק, שהאיסור אינו אלא בכה"ג. אמנם דיוק זה יתכן רק בלשון הרא"ש. אבל הטור והשו"ע כתבו סתם: "אסור לאדם לומר שהוא גוי כדי שלא יהרגוהו". ולא התנו את האיסור במקרה שהגויים רוצים להעבירו על הדת.

ועוד, נראה שדיוק זה לא ניתן להאמר כלל. שהרי שתי הלכות נאמרו במשנה ע"ז שם (כב, א): (א) ולא תתייחד אשה עמהן מפני שחשודין על העריות, (ב) ולא יתייחד אדם עמהן מפני שחשודין על שפיכות דמים. ופשוט שהמשנה אינה מדברת רק בכה"ג שחשודין על רציחה כדי לכוף את ישראל להודות בדתם. אלא שבעצם הם חשודים על כך. וכמו הדין הראשון שחשודין על העריות, כי כך הם. ממילא לא מסתבר שהרא"ש הגביל את האיסור למקרה של כפיה לעבור על הדת דוקא. אלא הטעם שנקט, כי על הרוב ידבר ועל המצוי.

ועוד, אי הכי שלדעת הרא"ש רק במקרה של כפיה על הדת, אסור לומר גוי אני, א"כ למה כתב: "וההיא דירושלמי ה"פ... דליכא שפיכות דמים, אי אמרה גויה אני, ולא שיהא מותר לעשות כן". בפשיטות הול"ל שבירושלמי לא מיירי במקרה של כפיה לעבור

לתרי אפי, התיר המהרש"ם כמשנת"ל בהרחבה.

ועוד, הרי דנו הפוסקים האם מותר להשתמש בשנות השואה בתעודות של גוים כדי להמלט מסכנה, אע"פ שלא היה שום כפיה להעבירם על דתם (ואדרבה הדת לא היה איכפת להם כלל, דאפילו ימיר לא יפטרוהו). אלא ודאי סוברים שלומר בפירוש "גוי אני" אסור בכל מקרה, ולא רק במקום שאם לא יודה לדתם יהרגוהו, במקום שהגויים מיוזמתם מנסים להעביר את היהודים על דתם. גם הרבנים שהתירו התעודות, הוא מטעם, דלא דמי לאומר על עצמו שהוא גוי. וא"כ דברי הגריש"א הם דלא כמאן.

גם הסברא בתור נימוק לפס"ד הנ"ל תמוהה. בשלמא אם היינו מתירים לומר "גוי אני", ניחא. דכיון שאין דעת הגוי לכפות את ישראל לעבור לאמונתו, אין לחשוש שאמירת "גוי אני" תתפרש שאמר "עכו"ם אני", וכמו שנתבאר לעיל. אבל מכיון דנקטינן (לעיל פרק ב) שאפילו אמירת "גוי אני", ואפילו אמירה שאינו יהודי אסורה, כי אמירה זו בעצם חשיבא כפירה, א"כ למאי נפק"מ אם הגוי רוצה עכשיו להעבירו על דתו או לא. כלפי האיסור בעצם אמירה זו, כוונת הגוי אינה מעלה ואינה מורדת.⁶

ובאמרו שהוא ערבי, משמעו ברור שהוא מוסלמי (או נוצרי). שהרי כך היא המציאות. נמצא שכמו שבימי הביניים היה יהודי מחויב ליהרג כדי שלא יאמר גוי אני, כיון שאמירת גוי אני ה"ה כאומר נוצרי אני וכמשנת"ל, הוא הדין והוא הטעם שמחויב ליהרג כדי שלא לומר ערבי אני. ואדרבה, עאכ"כ שאסור לומר ערבי אנכי רק כדי לקבל טיפול טוב

6 ומכח כל זה נדחים גם דברי הרב יחזקאל יעקבסון ('המעין', טבת תשע"א, עמ' 20-19) שלדעתו "נראה כי בשנות השואה ניתן היה להקל ולהתיר ליהודים היתר רחב וגורף יותר, היינו אף לומר בפירוש שאינם יהודים ואף לומר שהם נוצרים... כי בשנים הללו כאשר פנו לאדם בשאלה האם יהודי הוא או נוצרי, הרי שוו לא הייתה שאלה המתייחסת לאמונתו של הנשאל – אלא לגזעו. ממילא, גם התשובה של אדם לענין זהותו התייחסה למוצאו וגזעו, ולא לאמונתו בדתו". ונוסף על זה שזה נגד דברי הפוסקים האחרונים, הרי דבר זה גם תמוה ביותר, שהרי ברגע שהוא אומר שהוא נוצרי או "שאינו יהודי", הרי הוא כבר "הודה לדתם וקבל עליו אלוה שלהן" וכדברי הרא"ש.

כבריתו עם ה[ש]י"ת, ואל ישנה את שמו בשום מקום ובשום זמן כדי להנצל מאיזה צרה או [מ]מכס המוטל עליו. ואם ישאלוהו על שמו, יודה ויאמר עברי אנכי, יהודי אנכי". וכבר הבאנו לעיל (פרק כט) דברי המהרשד"ם שקבע: "אמת כי מדת חסידות לא קאמינ' דודאי מדת חסידות הוא להרחיק האדם עצמו בכל מיני הרחקת שאיפשר..."

גם בשיחותיו של כ"ק אדמו"ר זי"ע ('התוועדויות' תשמ"ב ח"ב עמ' 955-956) מצינו התייחסות לסוגיא זו. הרבי אמר: "...כאשר ילד יהודי דר בשכונה שבה דרים גם ילדים אינם-יהודים" אין לילד להעלים את יהדותו, על ידי שישנה את הנהגתו שעד עכשיו, "שציציותיו בולטות ונראות בגלוי, או בזה שמסרב לאכול סוכרי' שאינה כשרה שנותן לו אינו-יהודי". אפילו כאשר ההורים דואגים "שלא ירדפו אותם ואלו יכו אותם ח"ו". והנה פשוט שבתקופת אמירת הדברים הנ"ל לא היה החשש "שלא ירדפו אותם ואלו יכו אותם ח"ו" בענין של פיקוח נפש. ועל כן ודאי שאין שום היתר לאכול מאכלים שאינם כשרים וכיו"ב. אבל מהו האיסור להעלים יהדותו של הילד בהסתרת ציציותיו, כשזה בא להגן על שלום הילד? אלא שרבינו כאן לשיטתו, דרש ולימד מידת חסידות, שאין להעלים את היהדות אפילו בדברים הכי קלים⁷.

תבנא לדינא

אחרי שהראנו בעזרתו ית' כל זאת, נבוא להציע בס"ד ההנהגה הנכונה בכמה אירועים שנשאלו לפנינו הלכה למעשה, ומן הכבוד אל הקל.

ואתחיל במה שקרה לפני כשנתיים לתלמיד ישיבתנו לפניו ה"ה האברך היקר ר'

על הדת. להכי מותר לה לומר גויה אני.

על כן נראה, שאין כוונת הרא"ש לומר שהרצון להורגו הוא כדי שיהפוך לדתם. אלא כונתו, שאם רוצים להורגו, מאיזו סיבה שתהיה, אז העצה היחידה להנצל מידם היא, "אם יהפוך לדתם ויהיה גוי כמותם". וממילא גם בזמן הזה, ובכל מצב, אסור לומר בפירוש גוי אני. וכפשוטו ההלכה בטור ובשו"ע.

לד.

מדת חסידות שלא להסתיר את היהדות בכל הנסיבות

והנה ידועה העובדה של כ"ק אדמו"ר זי"ע מליובאוויטש, שבשנות השואה היה בצרפת (ראה גם 'ימי מלך' ח"א עמ' 514). הממשלה הנאצית קיימה מפקד אוכלוסין, וכל אחד בהתפקדו היה צריך למסור את שמו, כתובתו ולהצהיר על דתו. כדי שבבוא הזמן הם יוכלו ללכוד אותו. הרבי היה גר אז במלון במרסיי. השוטרים שאלו את הרבנית חיה מושקא ע"ה: "הדת?" היא ענתה, "אורתודוכסית". המלה "אורתודוכסית" היא דו-משמעית: דת יונית אורתודוכסית וגם יהודי שומר תורה ומצוות, חרדי. הם הבינו – דת יונית אורתודוכסית. כאשר חזר הרבי למלון ונודע לו על כך, מיהר לגשת למשטרה וביקש לתקן את רישום הדת ל"יהודי אורתודוכסי".

והנה מצד הדין ודאי מותר היה להרבנית לומר לשוטרים לשון דמשתמע לתרי אפי, ולכאורה יש ללמוד ממעשה רב זה, שמצד מדת חסידות אין להסתיר כלל את היהדות אפילו בשעת סכנה. ולכאורה זוהי גם כוונת מהר"ם חאגיז בספרו 'משנת חכמים' (אות תשטו): "מתנאי הישראלי שיהיה נאמן

7 אודות המנהג שהציציות תהיינה מחוץ לבגדים ראה 'משנה ברורה' (ס' ח סקכ"ו) שהחמיר בזה מאד. וראה עוד אריכות הדין בזה ובדעת האריז"ל ב'לקוטי שיחות' (חלק לג עמ' 104-95), שו"ת 'ציץ אליעזר' (ח"ח ס' ג, ח"ג ס' ה), ובהנסמן בארוכה בשו"ת 'יחזקאל דעת' (ח"ב ס' א.).

כאן כלל, שהרי כאן לא אמרו עליו שהוא גוי. ומעשה רב מצינו לכאורה במגילת אסתר (ב, י): לא הגידה אסתר את עמה ואת מולדתה, כי מרדכי צוה עליה אשר לא תגיד. ולא גילתה את עמה ומולדתה גם אחרי כל התחבולות שאחשוורוש עשה כדי שתגלה [כמבואר בש"ס (מגילה יג, א) וברש"י שם: "חוזר לכמה ענינים לפייסה שתגלה לו מולדתה, ולא הועיל"]. והגם שאין להוכיח משם שמותר לשתוק כאשר שואלים אותו אם הוא יהודי, די"ל דהתם שאני, שלא שאלו את אסתר האם היא יהודייה, אלא שאלו אותה באופן כללי על עמה ומולדתה. משא"כ באם שואלים מישהו באם הוא יהודי והלה שותק ואינו עונה כלום, יש מקום לומר דהוי כאילו מכחיש קצת את היותו יהודי. אמנם למעשה, אין לנו מקור ברור לחלק בודאי שדינו שאני מאסתר. ומסתבר דבשותק ולא עונה כלום מותר לכולי עלמא. אמנם בנידון דידן, הרי שאלו המורה רק לאיזו דת הוא שייך, והוי ממש דומיא דאסתר.

וראיתי בספר 'עטרת משה' על פורים (עמ' קנז-קנח) שהעיר שם הגה"צ ממאקאווא זצ"ל ממש"כ הש"ך בשם המהרש"ל שהובא לעיל (פרק כה), שההיתר להשתמש בלשון דמשתמע לתרי אפי הוי "דוקא לת"ח שרי דדעתו לשמים... ולכן סיים כאשר צוה עליה מרדכי וגו', שהי' על דעתו שהוא מכוון לשמים כן היתה גם כוונתה". ולכאורה דבריו תמוהים, שהרי במהרש"ל ובש"ך לא נאמר בטעם ההיתר לת"ח כיון דדעתו לשמים, אלא "דלא חיישינן שמא יתפקר לזלזל יותר", ומנין לנו דכל מי שדעתו לשמים אפילו אינו ת"ח ג"כ שרי. והנה על דברי הש"ך והמהרש"ל כתב היעב"ץ בספרו 'בירת מגדל עז' שם (אות נ): "דכוותה אשכחן לזימנין דמקילי גבי ת"ח משום הפסד ממון, כגון הערמה דסיוור נכסי בשבת⁸, וריבית

שלמה שי' קורץ, שבאחד הערכים הלך לתומו ברחוב דוהאני לפני חצות הלילה, וממש לפני שהגיע הביתה ניגשו אליו כמה בריונים ושאלו אותו האם הוא יהודי. וכשענה בחיוב, התחילו הם להפליא בו את מכותיהם ופצעו בו פציעות לתפ"צ. ולית דין צריך בושש שודאי כל כהאי גוונא נחשב כשעת הסכנה, אמנם גם אז לא היה שום היתר לומר שהוא גוי – וכמבואר בשו"ע, ואפילו לומר שאינו יהודי ג"כ אסור – וכפי שכתב ה'חפץ חיים', אמנם יכול היה לענות להם: "הונגרי אני", וזה נחשב כלשון דמשתמע לתרי אפי, שהגויים יבינו שהוא גוי והוא יכוין שהוא יהודי תושב הונגריה. ולמרות שלפי הש"ך בשם מהרש"ל ההיתר להשתמש בלשון כזה נאמר רק לת"ח, הרי ה'כנסת הגדולה' הסתמך על הרמ"א שלא חילק, וכן פסק המהרש"ם, ד"בשעת הדחק כזה ובמלתא דרבנן יש להקל", וכדלעיל.

שוב נשאלתי מאחד מבני קהילתינו הבחור כמר נתנאל חיים שי' קובאץ, שהוא מופלג במדות טובות ועולה במעלות היראה, שלומד עכשיו רפואה, ובעת שניגש לאחד המורים שלו כדי להיבחן על חומר הנלמד כל השנה כולו, שאל אותו המורה לאיזו דת הוא שייך. ואמר לי הנ"ל שמתוך הדברים שאמר ושרמו עליהם המורה הבין שהמורה שונא יהודים. ושבאם יודע לו שהוא יהודי יתכן שיכשיל אותו במבחנו, ויאבד כל עמלו שעמל בלימודיו במשך השנה כולה. ועל כן החליט להתעלם משאלתו ולא לענות לו כלום. וב"ה שהצליח בזה. ונתקיים בו מה שאמרו (אבות פ"ג מ"ג) סייג לחכמה שתיקה. ושאל אותי הנ"ל האם כדין עשה. ועניתי לו, שהיה מותר לכתחילה לעשות כן. למרות שלא היה זה שעת סכנה, אלא כעין הפסד מרובה, מכל מקום הרי לא אמר שום דבר אלא שתק. ולא השתמש אפילו בלשון דמשתמע לתרי אפי. ואפילו דברי 'ספר חסידים' ש"צריך לומר יהודי אני" אינו שייך

היהודים דכאן הם מצאצאיהם וצאצאי צאצאיהם, הרי שא"א שלא להתחשב בחדם. ודרכיה דרכי נועם כתיב (משלי ג, יז). ועל כן הוריתי שאלו היהודים המפחדים ודאי פטורים מלציין בפירוש שהם יהודים מאמינים בה. אבל הם יכולים לבחור רק את המשבצת שבה כתוב: "אין רצוני לענות על שאלה זו", שכנ"ל אין זה נכנס אפילו בגדר לשון דמשתמע לתרי אפי. אבל אין היתר להטעות את הממשלה ולכתוב שהם שייכים לדת אחרת. (וכבר אמרו כאן על דרך הלצה, שאחרי שיתפרסם מניין כל אלו שלא רצו לענות על שאלה זו, נדע בדיוק מספר היהודים שארית הפליטה החיים היום במדינה זו!)

ויש לציין לרשימת זכרונותיה (חוברת ב עמ' 11) של הרבנית חנה, אשתו של הגה"ק ר' לוי יצחק שניאורסאהן זצ"ל, אביו של כ"ק אדמו"ר זי"ע מליובאוויטש, בה היא מספרת מעשה רב: "לפני חג הפסח של אותה שנה [תרצ"ט] התקיים גם מפקד אוכלוסין של כלל האוכלוסייה, ובין השאלות שעליהן נדרשו הנפקדים לענות, היתה השאלה: 'האם אתה מאמין?'. היו מאמינים שחששו לכתוב שהם אכן כאלו. בשבת עלה איפוא בעלי על הבימה בבית-הכנסת, בשעה שנכח בו קהל גדול, והכריז שתשובה שלילית על שאלה זו היא בגדר כפירה של ממש, ואסור ליהודי לעשות זאת. לדברים אלו היתה השפעה כה רבה, עד שיהודי אחד, שעבד במוסד ממשלתי, עבודה שהיתה נחוצה לו לפרנסתו, ואשתו כתבה בשמו שהוא אינו מאמין – פנה אל המשرد

דעכו"ם⁹, וכן לבני ביתו¹⁰, ולא חיישינן שיזלזל ח"ו באיסורין, וכן לשמש מטתו ביום ע"י האפלת טלית¹¹ משום בטול תורה¹², וכי נאמר בכל זה דגם באינו ת"ח שרי באם הלה ירא שמים. ובאמת דקושיא שהקשה מדברי המהרש"ל מעיקרא ליתא, שהרי אסתר לא השתמשה בלשון דמשתמע לתרי אפי, אלא שתקה ולא אמרה כלום, ומסתבר כנ"ל שזה מותר לכו"ע.

ומעתה נתנה ראש ונשובה לשאלה הניצבת למעלה, שב"מפקד אוכלוסין" הנערך כאן בימים אלו, שואלים את כל אדם האם הוא מאמין בה' ולא יזוז דת הוא שייך. והרבה יהודים הביעו את פחדם שבאם תהיה בידי ממשלת הונגריה רשימה של כל היהודים ומקום דירתם, הרי יכולים הם לנצל את זה לרעה, כמו שניצלו רשימות כאלו בימי השואה האיומה היל"ת.

והנה ממידת חסידות ודאי צריך כל אחד לקיים מה שנאמר (דברי הימים-ב יז, ו) ויגבה לבו בדרכי ה', ולהכריז בגאון ובגאווה על היותו יהודי מאמין בה' ובתורתו, ואין לו לחשוש ולפחד ממה יאמרו הגוים, וסביר שאכן הממשלה תשתמש במידע הנ"ל אך ורק לשם ידיעת מנין האזרחים ומעשיהם. אבל מי ששרוי בפחד, הרי גם אם אין הפחד מוצדק, מ"מ כיון שנמצאים אנו באותה מדינה ובאותו מקום שמשם הובילו שש מאות אלף יהודים קדושים למותם הי"ד, והזקנים שבינינו – שהם בבחינת אוד מוצל מאש – חוו את המאורעות על עצמם ובשרם, וכל שאר

9 בגמרא בבא מציעא (עא, א) ובשו"ע יו"ד (סי' קנט ס"א) דכיון דתלמיד חכם הוא לא ילמוד ממעשיו, ופירש בבית הבחירה' להמאירי (עמ' 266 במהדורת תשי"ט) ד"ת"ח תורתו משמרתו.

10 צ"ע שהרי בבבא מציעא שם (עא, א) מבואר: אמר רב יהודה אמר רב מותר לו לאדם להלוות בניו ובני ביתו ברבית כדי להטעימן טעם רבית. ולא מילתא היא, משום דאתי למסרך. וכך נפסק בשו"ע יו"ד שם (סי' קס ס"ח). ואולי הכוונה להא דקיי"ל (בבא מציעא שם, שו"ע שם סי"ז) דתלמידי חכמים מותרים ללוות זה מזה ברבית, מאי טעמא מידע ידיעי דרבית אסורה ומתנה הוא דיהבו אהדדי.

11 ראה נדה (יז, א): אמר רב הונא ישראל קדושים הם ואין משמשין מטותיהן ביום. אמר רבא: ואם היה בית אפל – מותר, ות"ח – מאפיל בכסותו ומשמש. וכך נפסק בשו"ע או"ח (סי' רמ סי"א).

12 ב'מגן אברהם' שם (סקכ"ה) הביא שני טעמים אחרים: "ותלמיד חכם. שהוא צנוע בדרכיו (טור) ולא יסתכל (רש"י)".

מחמירים שזה מותר רק לת"ח, אמנם בשעת הדחק יש מקום להקל בזה. ההיתר להשתמש בלשון דמשתמע לתרי אפי הוא גם כשמשמעות ההיתר שבו אינו מסתבר כלל, ואפילו כשזה בשפה אחרת, אף על פי דקיימא לן דברים שבלב אינם דברים, הרי בשעת אונס יש להקל.

* כמו כן מותר ליהודי לשנות את מלבושו בשעת הגזרה כדי שלא יכירוהו. ואפילו כשאינה שעת סכנה ממש, אלא כגון שיש חשש סכנה לישראל כשהולך בדרכים. ומותר אפילו ללבוש בגדי כומרים וכיו"ב כשאין דרך הצלה אחרת. אבל גם כשמסתיר יהדותו אסור לו לומר בפירוש שהוא גוי, וזה אסור מדרבנן. אמנם מותר לברוח לבית עבודה זרה כדי להציל את עצמו, אבל רק באם ישהה שם בשב ואל תעשה.

* פסקו הפוסקים שבשנות השואה אסור היה ליהודי להשתמש ב'תעודות המרה', לומר כאילו פב"פ נולד כיהודי והתנצר רח"ל. אבל מותר היה להשתמש בתעודות מזויפות עם שמות לא-יהודיים. ואפילו בתעודה שנאמר בה שהוא בן דת אחרת מותר היה להשתמש בו, ועיקר ההיתר הוא כיון שהדת הרשומה לא נכתבה בפירוש אלא בראשי-תיבות וברמז, והרי זה נחשב ללשון דמשתמע לתרי אפי בכה"ג שהראשי-תיבות היו יכולים בדוחק עכ"פ לסמן לענין אחר.

* מדת חסידות היא שיתרחק האדם בכל מיני הרחקות מלהסתיר את יהדותו, אפילו כשיש חשש הפסד ממון וכיו"ב, ואף כשיש חשש סכנה. וישראל ששומע שלא בשעת סכנה שהגויים אומרים עליו שהוא גוי, צריך לומר יהודי אני. אבל לשתוק ולא לענות

שריכוז את הנתונים הסטטיסטיים, והורה לתקן ולכתוב שהתשובה הקודמת לא היתה נכונה, ושהוא אכן מאמין. האיש היה מלא סיפוק על כך שהיה לו העוז לעשות זאת, ובא להודות לרב על כך שהשפיע עליו בכיוון זה".

והנה למרות שגם שם מדובר ב"מפקד אוכלוסין" אין פסיקה זו נוגע לענינו, שהרי מסתבר שאצל הסובייטים לא היתה אפשרות שלא לענות על שאלת האמונה, או לפחות לענות בלשון דמשתמע לתרי אפי, ועל כן מי שמצהיר שאינו מאמין "ודאי כופר בעיקר הוא" וכדברי הרא"ש¹³, משא"כ בנדו"ד שיש אפשרות שלא להצהיר כלום, מסתבר שמותר וכן"ל.

סיכום

* אסור ליהודי לומר שהוא עכו"ם בשעת גזירה כשאומרים שיהרגו אותו באם לא יודה בדתם, ואיסור תורה הוא זה, ומצות עשה היא זו שנצטוונו לקדש את השם ולמסור את נפשינו למיתה עבור יחוד שמו ואהבתו יתברך. ואפילו אם היהודי אומר כן רק למראית עין ולפנים ולכו בל עמו ג"כ אסור, שלא יחשוב הגוי שכפרנו בו ית'. ואפילו לומר שהוא גוי או אינו יהודי ג"כ אסור, דכיון שאומר כן הרי הוא נחשב ככופר בעיקר ומודה לדתם. אבל בזמנינו אנו שאומה לחוד ודת לחוד, מותר לומר שהוא מאומה פלונית, כיון שזה שמצהיר על השתייכותו לאומה פלונית אין זה שולל שבנוסף לזה הוא גם יהודי מאמין בה' אלקי ישראל.

* במקום סכנה מותר לומר לגויים "לשון דמשתמע לתרי אפי", והגויים יבינו שהוא אומר שהוא גוי והוא יכוין לדבר אחר. ויש

13 ויש לציין בזה לדברי הרה"ק ממנוקאטש בעל 'מנחת אלעזר' בספרו 'שער יששכר' (מאמרי חדש תשרי, מאמר 'תקע בשופר' אות א – רנא, א בסופו): "...נגזר עלינו... לתת אותם תחת ממשלת הפראים הבאלשעוויקיין שר" במדינות הסאוויע"ט, ושם יהודים למכיר לאלפים ורבבות ומיליאנען, והמה גזרו... והמה יכחידו כל אמונת ה' ותורתו, ומחוייבים בכה"ג למס"ג אפילו על ערקתא דמסאני, כיון שמכוין להעביר על הדת. ומאיזה רבנים יר"א כבר מסרו נפשם שמה, ארץ אל תכסי דמם...".

כששואלים אותו באם הוא יהודי מסתבר שמותר לכתחילה, ובודאי באם חושש מסכנה כלשהו.

ואסיים בדברי ה'משנה שכיר' בסוף תשובתו: "וה' ירחם עלינו, ויקויים בנו מקרא שכתוב [בראשית כח, טו] והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך, והשיבותיך אל האדמה הזאת, כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך, אמן כן יהי רצון".

הנה נתארכו הדברים לחומר הענין, ואקוה שכת"ר ישים עין עיונו על כל הנ"ל, ויעיר בו כיד ה' הטובה עליו. ואני תפילה שמעתה לא נתעסק בשמעתתא דא רק להגדיל תורה ולהאדירה, ואחינו כל בית ישראל ישבו תחת גפנם ותחת תאנתם במנוחה ובשלוה, ויראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך.

תשובת אליהו הנביא שסיבת אריכת הגלות מחמת פירוד הלבבות

כאשר נתגלה הרה"ק הנסתר ר' נטע משינאווי ז"ל, באו אליו הרבה מתלמידי המגיד ממעזריטש זצ"ל, וגם הרבי ר' אלימלך מליזענסק בתוכם, פעם אחת שאלו אותו החסידים על אריכות הגלות והשיב להם כשאליהו הנביא יהי' אצלו בפסח ישאל אותו, ובליל ב' דפסח אמר כך וכנראה זו היתה תשובת אליהו הנביא ברמז בדברי ההגדה של פסח: מה נשתנה הלילה (הגלות) הזה מכל הלילות – שנתארך כל כך, והתירוץ, כולנו מסובין – מלשון סובין (מיר זענען אלע פין קלייען – פסולת הדק של הקמח) ע"כ, הכונה דכשיש גם קמח הוא מכסה על הסובין, אבל כאשר כולו מסובין אין במה לכסות. וכאשר נאמרו הדברים לפני הרבי ר' אלימלך מליזענסק פירשם עפ"י הגמ' בסבי דבי אתונא (בכורות ח:) דאי' שם ששאלו לרבי יהושע בן חנניה אית לך בירא בדברא, עיילא (ריב"ח) לי' למתא אמר להו אפשולי לי חבלי מפארי ואעייילא – תארגו לי חבלים של סובין, והענין פירש הרבי ר' אלימלך בירא בדברא רמז על חורבן ביהמ"ק, ציון מדבר היתה ובית המקדש נקרא בירא דמשם נשפע השפעה לכל העולם אפילו לאו"ע, ושאלו לו מדוע אינכם רואים שיבנה, ועיילא לי' למתא וא"ל, השיב להם הטעם כשם שאי אפשר לגבל סובין בלי קמח שא"א לצרפם, וזהו ג"כ הגורם לחורבן בהמ"ק [ומניעת בנינו מחדש] משום שיש פירוד שנאת חנם ומחלוקת. וסיים שזהו הכוונה בתשובת אליהו זל"ט להה"ר ר' נטע, שסיבת אריכת הגלות הוא מטעם ד"כולנו מסובין", היינו כיון דע"י מעשינו הם כדוגמת פסולת הקמח הדק [שא"א לצרפם יחד].

ואיתא מה שאין הפה יכול לדבר ואוזן לשמוע. והלא שמענו בני". אך שנתבטלו אז לשורש החיות. כמ"ש מו"ז ז"ל על רואים כו' הקולות שהי' למעלה מהתחלקות החושים ע"ש. ובכח התורה הוסר מהם הגשמיות, שמה שא"י לשמוע ע"י הטבע הוא. וכן כל מ"ש ז"ל לשבר האוזן מה שיכול לשמוע ג"כ הפי' שע"י שנתלבשה התורה בלבוש ומשל גשמי. עי"ז בכח חיות התורה להסיר הגשמיות שיתבטל להתורה. ומה"ט נתלבשה במשלים כאלו. וז"ש לשבר האזן הגשמי כנ"ל. וממילא יכולין לשמוע גם סוד הגנוז בתורה מה שא"א לשמוע בגשמיות. וז"ש בדיבור א' נאמרו. שע"י שבתורה מתיחדין ההסתר והגילוי. דאורייתא סתים וגליא. (שפת אמת תרל"ב)